


Differences In the Past, Present and Imperative Tense Markers in The Khānik Dialect and Their Variations in Form and Position Compared to Standard Persian

Zahra Ekhteyari¹ 

Abstract

Inflectional suffixes vary in past and present tenses among inhabitants of historical Khānik willage of Gonabad. This study has been based on the analysis of the interviews done with the dialect speakers. Data from the Illiterate speakers in the village of Khānik were collected and then written down and analyzed. The purpose is to introduce identifiers, which is older than the oldest existing texts of the Persian language. The ultimate outcome goes, "in Khānik dialect, inflectional suffixes fall into past and present categories. The third person for all the past tenses and for all verbs in the Khānikin dialect have inflectional suffix. Interestingly, third singular person in simple past of this dialect has inflectional suffix while some researchers believe, inflectional suffix of third singular person for simple past form of all Persian verbs is a zero one. Besides common use of third singular person verbs with inflectional suffix in simple past tense, present perfect structures are also commonly used. The other noteworthy point in the Khānikin dialect is the fluctuating place of the inflectional suffix. This inflectional suffix's place varies in present perfect, past perfect, passive and negative voice of some verbs.

Keywords: Past and present tense markers; Split ergativity; Third-person singular past tense marker, Khānik dialect.

Extended Abstract

1. Introduction

In the dialect spoken in the village of Khānik (Gonabad, Iran), verbal person marking (suffixes) differs across past, present and imperative constructions. The existence of multiple types of person markers represents one of the main distinctions between this dialect and Standard Persian. Furthermore, in past tense constructions, the position of the person marker may vary. Notably, the

1. Professor of Persian language and literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanity, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. (ekhteyari@um.ac.ir)

third person singular in the past tense takes the marker [eʃ]. Research Questions are as follows:

1. Do the person markers in the past and present tense verbs of the Khānik dialect differ from each other and from those in Standard Persian?
2. Do all third-person singular past tense verbs in the Khānik dialect take a person marker, and if so, how?
3. How and under what conditions does the displacement of the person marker (ergativity) occur in the Khānik dialect?

Hypotheses are:

1. In the Khānik dialect, person markers in the past and present tenses differ both from each other and from those in Standard Persian.
2. All third-person singular past tense verbs take a person marker.
3. In this dialect, the person marker in past tense verbs sometimes occurs not at the end of the verb, but at the end of another constituent of the clause (ergative alignment).

Iran Kalbasi, in her article “*The Role and Position of Verbal Agreement Markers and Enclitic Pronouns in Iranian Dialects*”, classifies the Khānik dialect as belonging to the group of ergative dialects (Kalbasi, 2002, pp. 77–102). Zahra Ekhtiari has written several books and articles on the Khānik dialect (see Ekhtiari, 2014a; 2014b; 2009, pp. 1–21; 2012, pp. 29–50; 2017).

2. Theoretical Framework

Data collection was carried out following the principles of traditional dialectology. Questionnaires were completed based on Zomorrodian’s *Guide to the Collection and Description of Dialects*.

3. Methodology

Interviews with native speakers were conducted, and their speech was recorded unobtrusively. The recorded material was transcribed, and verbs derived from simple, prefixed, transitive, intransitive, active, passive and negative infinitives were conjugated across different tenses. Sentences containing verbs of various tenses were analyzed, and the person markers were then examined in detail. The author is herself a native speaker of Khānik and consulted her late parents, who were also fluent speakers of the dialect.

4. Results & Discussion

In the Khānik dialect, person markers are divided into two categories: past and present. The past tense endings are as follows:

om	(first person singular)	mæ	(first person plural)
et	(second person singular)	tæ	(second person plural)
eʃ	(third person singular)	ʃæ	(third person plural)

The present tense endings are as follows:

om (first person singular) em (first person plural)
 i (second person singular) æ (second person plural)
 æt (third person singular) æn (third person plural)

Among the past and present tense verbs, only the first-person singular ending [om] is shared. In this dialect, all the grammatical tenses of Standard Persian are in use, except for the progressive aspect. Moreover, there are certain tenses used by the people of Khānik that do not exist in Standard Persian (see Ekhtiari, 2015, pp. 29–47).

The Third-Person Singular Past Marker

In Standard Persian, “all verbal constructions take a person marker except for the third-person singular of the simple past tense and the second-person singular imperative” (Farshidvard, 2001, pp. 131). One of the major distinctions between the Khānik dialect and Standard Persian lies in the fact that in Khānik, all third-person singular past tense verbs take the marker [ʃ], e.g., [be-ræfte=ʃ] (he/she went).

Positional Variability of Person Markers

The Khānik dialect exhibits partial ergativity. In past tense constructions, the person marker (as a clitic) often appears at the end of constituents other than the main verb:

Example	Gloss
a:w=om xɑ:	“I drank water”
a:w=mæ xɑ:	“We drank water”
a:w=et xɑ:	“You (sg.) drank water”
a:w=tæ xɑ:	“You (pl.) drank water”
a:w=eʃ xɑ:	“He/She drank water”
a:w=ʃæ xɑ:	“They drank water”

The displacement of the person marker depends on several factors: the polarity (affirmative or negative) of the verb, its transitivity (active/passive), and whether the verb is simple or prefixed. The position also varies when the clause contains additional elements besides the verb. Verbs derived from the infinitive [mæ:ʃtæ:] were excluded from this analysis, as they were discussed in detail elsewhere (Ekhtiari, 2017).

Negation

Negation in Khānik is formed with [næ] or [mæ], e.g., [væ-r-mæ: gærd] “don’t return”, [væ-r-mæ: gærdæ] “don’t return (pl.)”.

Imperative

Imperative verbs are formed, as in Standard Persian, for the second person singular and plural. In first-person imperatives, the marker often appears through the deletion of final letters of the stem, while in the plural form, the vowel [æ] is typically

added to the end of the present stem:
Formation rule for second-person plural imperative: (be + present stem + [æ])

Examples:

benji “sit (sg.)”
benjinæ “sit (pl.)”

5. Conclusions & Suggestions

This study was conducted primarily through interviews with elderly speakers of the Khānik village dialect. After eliciting and conjugating a range of verbs, the person markers were systematically analyzed. The findings reveal several noteworthy and previously undocumented features, including: (1) the existence of two distinct sets of person markers for the past and present tenses, and (2) the occurrence of person markers in past tense verbs occasionally appearing at the end of a non-verbal constituent (i.e., in the Wackernagel position). Also, in present tense verbs, the position of the person marker corresponds to that of Standard Persian. In second-person singular imperatives, the marker appears through deletion of final letters of the stem, while in the plural it is formed by adding [æ] to the end of the present stem. A major distinction from Standard Persian, though attested in Old Persian and certain modern dialects, is that all third-person singular past tense verbs in Khānik take the marker [ʃ]. The perfect tense, like other past tenses, is fully productive in this dialect. perfect, passive and negative voice of some verbs.

Select Bibliography

- Baker, Mark C. *The Syntax of Agreement and Concord*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Comrie, Bernard. “Ergativity”, In Lehmann, Winfred P. (ed.), *Syntactic Typology: Studies in the Phenomenology of Language*. Austin: University of Texas Press, 1978, Pp. 329-394.
- Etehadī, H. “The Importance of Sistani Dialect Words and Compounds in Persian Literary Texts”, *Persian Language and Iranian Dialects*, 2023, 2 (16): 125-141. [In Persian] 10.22124/plid.2024.26400.1659
- Ekhteyari, Z. “Analysis of some words from Beihaqi’s History”, *Zaban va adabeyat e Farsi daneshkade adabeyat e Tabriz*, 2009, 209 (52): 1-21. [In Persian]
- Ekhteyari, Z. “Description of Infinitive “æ:h” in Khāniki Dialect and a Comparison with other Dialects”. *Zabanshenasi va Guyeshhay Khorasan*, 2012, 1 (6): 29-50 [In Persian]. 10.22067/lj.v4i6.20365
- Ekhteyari, Z. “Future Perfect and a few rare tenses in the Khānikian dialect”. *Zabanshenasi va Guyeshhay Khorasan*, 2016, (12): 29-47. [In Persian] 10.22067/lj.v7i12.50804

- Ekhteyari, Z. "Rare infinitive constructions of "mæ:jtæ:" in the Khāniki dialect". *Language Related Research*, 2019 48: 267- 295. [In Persian]
- Etehadi, H. "The Importance of Sistani Dialect Words and Compounds in Persian Literary Texts", *Persian Language and Iranian Dialects*, 2023, 2 (16): 125-141. [In Persian]
- Yahaqhi. M.J. *A Dictionary of Tun (Ferdows) Dialect*. Tehran: Farhangestan e zaban va adab e farsi, 2017. [In Persian]

How to cite:

Ekhteyari Z. Differences In the Past, Present and Imperative Tense Markers in The Khānik Dialect and Their Variations in Form and Position Compared to Standard Persian. *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani*. 2025; 1(19): 105-130. DOI:10.22124/plid.2025.29857.1712


Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani (Persian Language and Iranian Dialects)*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.



تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۱۶
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۲۳
صفحات: ۱۰۵-۱۳۰

اختلاف شناسه‌های ماضی و مضارع در گویش خانیکی و تفاوت شکل و جایگاه آن با فارسی معیار^(۱)

زهرا اختیاری 

چکیده

شناسه‌های فعل‌های ماضی و مضارع در گویش مردم روستای خانیک گناباد، با هم تفاوت دارد، جز اول شخص مفرد که مشترک است. شناسه‌ها با فارسی معیار نیز اختلاف دارد. روش این پژوهش توصیفی - تحلیلی است که مواد آن براساس گفت‌وگو با گویشوران کهن سال و اغلب بی‌سواد مقیم روستای خانیک جمع‌آوری و سپس گفته‌های آنان تجزیه و تحلیل شد. هدف معرفی شناسه‌ها در گویش خانیک است. گویش فارسی خانیک از کهن‌ترین متن‌های موجود زبان فارسی، قدیمی‌تر است. اهم نتایج چنین است: در گویش خانیک شناسه‌ها به دو گروه ماضی و مضارع تقسیم می‌شود. شناسه در فعل‌های امر هم متفاوت با فارسی معیار و شناسه‌های گویش است. سوم شخص مفرد فعل‌های ماضی در این گویش شناسه دارد و این ویژگی گویش ناقص نوشته محققانی است که شناسه سوم شخص مفرد در زمان گذشته ساده کلیه افعال ایرانی را صفر (Ø) دانسته‌اند. در برخی سازه‌های جمله، محل شناسه تغییر می‌کند و بعد از پیشوند فعلی، قید، صفت، اسم و حرف اضافه می‌آید یا در آغاز فعل و گاه پیش از فعل کمکی قرار می‌گیرد. از این جهت با فارسی معیار اختلافات عمده‌ای دارد.

واژگان کلیدی: شناسه‌های ماضی و مضارع؛ جابه‌جایی شناسه؛ گویش خانیکی؛ فارسی معیار.

۱- مقدمه

در گویش مردم روستای تاریخی خانیک^(۲) گناباد، شناسه فعل در ساخت‌های ماضی و مضارع و امر متفاوت است. وجود چند نوع شناسه مهم‌ترین تفاوت شناسه‌های این گویش با فارسی معیار است. نیز محل قرار گرفتن شناسه‌ای که به صورت واژه‌بست ظاهر می‌شود در فعل‌های ماضی گویش تغییر می‌کند. این گویش بازمانده‌ای از گویش‌های کهن ایرانی است که کم‌تر دستخوش تغییر شده‌است. گویش خانیک به دلیل تفاوت با فارسی معیار و هم به دلیل وجود برخی نکات دستوری و کلمات و نام‌هایی که در پهلوی دیده نشد، به نظر می‌رسد جزو شاخه زبان‌هایی است که «در قلمرو اشکانیان رایج بوده، یعنی در خراسان بزرگ رواج داشته‌است و آن را پهلوانیک یا پهلوی اشکانی می‌نامند» (منشی‌زاده و ناصح، ۱۳۸۶: ۲۴۴).

شناسه‌های فعلی یا «ضمایر شخصی متصل فاعلی» در فعل تعیین‌کننده شخص و عدد آن است (فرشیدورد، ۱۳۸۸: ۲۴۶). به عبارت دیگر «شناسه آن جزء از فعل است که شخص و افراد و جمع فعل، به وسیله آن شناخته می‌شود» (احمدی گیوی، ۱۳۸۴: ۳۷). «شناسه‌ها، در فارسی اجباری هستند» (راسخ مهند، ۱۳۸۵: ۱۴؛ نیز همو، ۱۳۸۸: ۲۰). در فارسی معیار «شناسه‌های ششگانه که در همه فعل‌ها ثابت‌اند، عبارت‌اند از: «م، ی، د، یم، ید، ند» (احمدی گیوی، ۱۳۸۴: ۵)، درحالی‌که در گویش مردم خانیک (زبان فارسی خانیک)^(۳) شناسه‌های ماضی و مضارع با هم و با فارسی معیار تفاوت دارند، جز اول شخص مفرد، در پنج ساخت دیگر شناسه‌ها کاملاً مختلف است.

در ایرانی باستان هم آن‌گونه که ابوالقاسمی (۱۳۷۶/ ج ۲: ۱۸) نوشته‌اند: «شناسه‌های خاص فعل مضارع، شناسه‌های خاص فعل ماضی، شناسه‌های خاص فعل امر، شناسه‌های خاص ماضی نقلی، شناسه‌های خاص فعل التزامی، شناسه‌های خاص فعل تمنایی» رواج داشته‌است. در برخی گویش‌ها نیز تفاوت در شناسه‌های ماضی و مضارع دیده می‌شود، از جمله گویش بلوچی (دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۱۵۱-۱۵۲) و گویش دوانی (همان: ۳۶۹-۳۷۱).

در گویش خانیکی شناسه سوم شخص مفرد ماضی به صورت «ش» [e] ظاهر می‌شود و تمام فعل‌های سوم شخص مفرد در انواع ماضی‌ها، این شناسه را دارد و نیز در گویش کاخکی^(۳) (کلباسی، ۱۳۸۳: ۷۹). همچنین در گویش شورابی^(۴) فعل‌های سوم شخص متعدی گذشته، شناسه [e] می‌گیرد (نک. سلامی، ۱۳۸۶، دفتر ۴: ۵۹-۶۲).

۱-۲- نمونه‌ای از ساخت یک جمله ماضی در گویش خانیکی

(1) vaxt-æm be-rasi ke dæ baq-ef nou mæ-xa:

می‌خورد نان او - باغ در که رسید من - وقتی

وقتی رسیدم که در باغ غذا می‌خورد.

واژه‌بست [-æm] که در فارسی معیار در آخر فعل قرار می‌گیرد، در گویش خانیکی گاه در آخر قید (وقتی) واقع می‌شود. پیشوند گویشی «بِ» [be-] در آغاز بسیاری از فعل‌های ماضی در گویش خانیکی می‌آید. [rasi] (رسید) ستاک گذشته ساده است که از آخرش تکواژ [d] حذف شده است و نیز [xa:]. واژه‌بست [-ef] به جای آخر فعل، در انتهای قید مکان آمده است.

(2) mo dæ baq nou mæxa:

می‌خورد نان باغ در من

من در باغ غذا می‌خوردم.

۱-۳- نمونه‌ای از ساخت جمله مضارع التزامی در گویش خانیکی

(3) mæ-n ber-æn dæ hæsarok gol-zæfero vær-zæn-æn

می‌خواهند برزند/ورزند گل زعفران حصاروک در بروند می‌خواهند

می‌خواهند بروند در حصاروک گل زعفران بچینند/ورزند.

پیشوند گویشی «ور» (این‌جا: در معنی و نقش «بِ» تصریفی) در آغاز افعال گویش‌های خراسانی از جمله خانیکی فراوان است.

۱-۴- شناسه‌ها (واژه‌بست‌ها)ی گذشته در گویش خانیکی عبارت‌اند از:

اول شخص مفرد	مُ [-om] ^(۵)		اول شخص جمع	مَ [-mæ]
دوم شخص مفرد	یت [-et/d]		دوم شخص جمع	تَ [-tæ]
سوم شخص مفرد	یش [-eʃ]		سوم شخص جمع	شَ [-ʃæ]

۵-۱- شناسه‌های مضارع در گویش خانیکی عبارت‌اند از:

اول شخص مفرد	مُ [-om]		اول شخص جمع	یم [-em]
دوم شخص مفرد	ی [-i]		دوم شخص جمع	ی [-æ]
سوم شخص مفرد	دَ [-æd] / تَ [-æt]		سوم شخص جمع	نَ [-æn]

در فعل‌های ماضی و مضارع فقط شناسه اول شخص مفرد «م» [-um] مشترک است. از مقایسه دو جدول به تفاوت بارز شناسه‌های ماضی و مضارع می‌توان پی‌برد.

۱-۶- پرسش‌های تحقیق

پرسش‌هایی که این پژوهش درصدد پاسخ‌گویی به آن‌هاست، به این شرح است:
 الف- آیا شناسه‌های فعل‌های ماضی و مضارع در گویش مردم خانیک با هم و با فارسی معیار تفاوت دارد؟ ب- آیا در گویش مردم خانیک تمام ساخت‌های سوم‌شخص مفرد افعال ماضی دارای شناسه است؟ چگونه؟ ج- جابه‌جایی محل شناسه (ضمیر متصل غیرفاعلی) در گویش خانیکی به چه صورت و در چه زمان‌هایی است؟

۱-۷- پیشینه پژوهش

ایران کلباسی (۱۳۸۱: ۱۰۲-۷۷) گویش خانیکی را جزو گویش‌های کنایی برشمرده و چند فعل از این گویش نقل کرده‌است. همچنین اختیاری چند کتاب و مقاله درمورد گویش خانیکی نوشته‌است: *واژه‌نامه گویش خانیک* (۱۳۹۳)؛ *پژوهشی در زبان و فرهنگ مردم خانیک* (الف ۱۳۹۴)؛ شرح و معنای چند لغت در *تاریخ بیهقی* براساس گویش خانیک (۱۳۸۸: ۲۱-۱)؛ «توصیف مصدر «آه» [æh] در گویش خانیک» (۱۳۹۱: ۵۰-۲۹)؛ «بعید آیندگی و چند زمان نادر در گویش خانیکی» (۱۳۹۴ب)؛ «توصیف مصدر «مأیستَن» [mæ:ɟstæn] در گویش خانیکی» (۱۳۹۷).

۱-۸- روش کار

گردآوری داده‌ها به شیوه گویش‌شناسی سنتی توصیف و تحلیل شده‌است. در ابتدا به روش میدانی و گفت‌وگو با گویشوران و گاه ضبط نامحسوس صدای آنان اقدام شد. سپس در سال ۱۳۸۲ پرسش‌نامه‌هایی براساس کتاب زمردیان (۱۳۷۹: ۳۹-۲۴) به کمک گویشوران کم‌سواد روستا، تهیه و تکمیل گردید. نویسنده خود گویشور خانیکی است، با گویشوران کهن‌سال روستا گفت‌وگو نموده، ساعت‌ها با زنان بالای هشتاد سال همسایه سخن گفته و بیش‌ترین سؤال‌ها را از مرحوم مادرم که عمری در همین روستا گذرانیده، پرسیده‌ام؛ همچنین از پدر ایشان در موارد زیادی مشورت گرفته‌ام. بعد از تکمیل گفت‌وگوها و نوشتن اغلب متن گفت‌وگوها، به تحلیل این گفته‌ها اقدام نموده‌ام.

سپس فعل‌های گوناگون از مصدرهای ساده، پیشوندی و لازم و متعدی، معلوم و مجهول و منفی در گویش خانیکی، در زمان‌های مختلف صرف شد، آن‌گاه به استخراج و استنباط

شناسه‌ها و بررسی تفاوت آن‌ها و تحلیل مطالب پرداخته‌شد. برای پیشگیری از طولانی شدن مطلب، آن‌جا که در یک زمان، ساخت فعل‌ها از نظر محل شناسه شبیه بود، ساخت‌های مشابه حذف گردید. صرف برخی فعل‌ها، مثل ماضی ابعده استمراری، برای نشان دادن ویژگی‌های منحصربه‌فرد این گویش ذکر شد.^(۶)

این جستار که پژوهشی نو در معرفی شناسه‌ها در گویش خانیکی است، برآن است با ذکر نمونه‌هایی برگرفته از گویش اهالی خانیک پاسخ پرسش‌های مذکور را بیان نماید. شناخت گویش خانیکی مانند دیگر گویش‌های شرق ایران «در تصحیح و توضیح متون» راهگشاست (اتحادی، ۱۴۰۲: ۱۲۷).

۲- بحث اصلی

ستاک‌های ماضی و مضارع در گویش خانیکی هم مثل فارسی معیار از مصدر اخذ می‌شود. مصدر در گویش خانیکی با افزودن وندی با صدای بین «ا» [a] و «آ» [æ] به شکل «آ» [æ:] به آخر ستاک ماضی گویشی هر فعل به دست می‌آید. برای نمونه اجزای یک مصدر لازم، متعدی و پیشوندی بیان می‌شود:

مصدر لازم	مصدر متعدی	مصدر پیشوندی
ræft-æ: (رفتن)	dæft-æ: (داشتن)	vær-dqft-æ: (برداشتن)

شناسه‌ها در گویش خانیکی به دو گروه کلی تقسیم می‌شود. گروه اول شناسه‌های فعل‌های ماضی که عبارت‌اند از: «م» [-om]، «ت» [-et/-d]، «ش» [-e]، «م» [-mæ]، «ت» [-tæ]، «ش» [-fæ]، و گروه دوم شناسه‌های فعل‌های مضارع یا آینده: «م» [-om]، «ی» [-i]، «د» [-æd]، «م» [-em]، «ن» [-æn] که با فارسی معیار تفاوت دارد.

حرکت حرف ماقبل شناسه در ساخت‌های ماضی در اول شخص مفرد به صورت ضمه و در دو ساخت دیگر مفرد غالباً به صورت کسره می‌آید و در جمع‌ها ساکن است. در سه شخص جمع فعل‌های ماضی، پس از حذف حرف آخر ستاک ماضی، با اضافه شدن صدای «فتحه» [æ] به آخر ستاک جمع، فعل جمع بسته می‌شود.

با تغییر جای شناسه (واژه‌بست)، معمولاً حرکت حرف قبل از شناسه هم تغییر می‌نماید. معرفی و توصیف شناسه‌ها در گویش خانیکی، و صرف فعل‌ها در زمان‌های مختلف به شرح ذیل است:

۲-۱- زمان‌های گذشته یا ماضی در گویش خانیکی:
 ۲-۱-۱- گذشته ساده از مصدر لازم [ræft-æ:] (رفتن):

معنی	جمع		معنی	مفرد
رفتیم	be-ræf-mæ		رفتم	be-ræft-om
رفتید	be-ræf-tæ		رفتی	be-ræft-et
رفتند	be-ræf-fæ		رفت	be-ræft-ef

برای ساخت گذشته ساده از مصدر لازم [ræft-æ:] (رفتن)، در سه ساخت مفرد تکواژ مصدرساز [-n] از آخر مصدر حذف می‌شود و شناسه‌های گویشی مفرد ماضی به آخر ستاک ماضی افزوده می‌گردد. در سه شخص جمع قاعده فرق می‌کند. برای ساخت ریشه ماضی از مصدر لازم [ræftæ:] (رفتن)، علاوه بر «ن» [-n] مصدری، حرف آخر ستاک گذشته حذف می‌شود.

۲-۱-۲- ساخت‌های گذشته ساده از مصدر متعدی [xord-æ:] (خوردن):

معنی	جمع		معنی	مفرد
خوردیم	bu-xard-mæ		خوردم	bu-xard-om
خوردید	bu-xard-tæ		خوردی	bu-xard-et (d)
خوردند	bu-xard-fæ		خورد	bu-xard-ef

در این ساخت‌ها چون فقط فعل آمده و رکن دیگری در جمله وجود ندارد، نیز فعل منفی یا مجهول نیست، شناسه در آخر فعل قرار گرفته‌است.

۲-۱-۳- ساخت‌های ماضی ساده از مصدر پیشوندی «ورخستاً» [væxæst-æ:] (برخاستن):

معنی	جمع		معنی	مفرد
برخاستیم	væxæst-mæ		برخاستم	væxæst-om
برخاستید	væxæst-tæ		برخاستی	væxæst-et
برخاستند	væxæst-fæ		برخاست	væxæst-ef

در ماضی ساده، صرف فعل‌های پیشوندی و فعل‌های متعدی با صرف فعل‌های لازم و ساده، تفاوتی از نظر نوع و محل قرار گرفتن شناسه ندارد. شناسه‌ها در ماضی ساده فعل‌های مصدر کمکی «مأیستاً» [mæstæ:] (خواستن) نیز همین گونه است (نک. اختیاری، ۱۳۹۷: ۲۸۱-۲۸۰).

۲- ۱- ۴- گذشته مجهول از مصدر [did-æ:] (دیدن):

مفرد	معنی	جمع	معنی
didæ-m fū	دیده شدم	didæ-mæ fū	دیده شدیم
didæ-t fū	دیده شدی	didæ-tæ fū	دیده شدید
didæ-f fū	دیده شد	didæ-fæ fū	دیده شدند

در فعل‌های ماضی ساده مجهول، واژه‌بست به جای آخر فعل کمکی، در آخر صفت مفعولی می‌آید. غالباً در فعل‌ها و جملات با فعل‌های زمان گذشته گویش خانیکی، شناسه جابه‌جا می‌شود و به عناصر مختلف جمله می‌چسبد و مثل گویش کاخکی حالت ارگتیو^(۸) ناقص دارد (شریفی، ۱۳۹۰: ۷). در ساخت‌های گذشته استمراری مجهول نیز شناسه قبل از فعل کمکی می‌آید [didæ-f mæ-fū]: «دیده می‌شد». اعتقاد برنارد کامری مبنی بر اینکه معمولاً زبان‌های هندوایرانی در زمان‌های ماضی حالت ارگتیو دارند (Comrie, 1978: 371)، در مورد گویش خانیکی به این صورت صدق می‌کند که برخی ساخت‌های ماضی در شرایطی (متعددی بودن) دارای حالت ارگتیو (کنایی) است.

۲- ۱- ۵- گذشته استمراری مجهول از مصدر [did-æ:] (دیدن):

مفرد	معنی	جمع	معنی
didæ-m mæ-fū	دیده می‌شدم	didæ-mæ mæ-fū	دیده می‌شدیم
didæ-t mæ-fū	دیده می‌شدی	didæ-tæ mæ-fū	دیده می‌شدید
didæ-f mæ-fū	دیده می‌شد	didæ-fæ mæ-fū	دیده می‌شدند

در گذشته استمراری مجهول «mæ» (می) پیشوند استمراری قبل از فعل کمکی (شدن) و بعد از واژه‌بست و صفت مفعولی فعل اصلی آمده‌است.

۲- ۱- ۶- ماضی ساده منفی از مصدر لازم [ræft-æ:] (رفتن):

مفرد	معنی	جمع	معنی
be-næ-m ræf	نرفتم	be-næ-mæ ræf	نرفتیم
be-næ-t ræf	نرفتی	be-næ-tæ ræf	نرفتید
be-næ-f ræf	نرفت	be-næ-fæ ræf	نرفتند

ستاک ساخت‌های ماضی ساده از مصدر (رفتن) زمانی که شناسه در آخر فعل قرار می‌گیرد، به صورت «رفت» [ræft] ظاهر می‌شود. وقتی محل شناسه تغییر می‌کند و به صورت واژه‌بست قبل از ستاک ماضی و بعد از تکواژ منفی [næ] می‌آید، حرفی از آخر ستاک ماضی حذف می‌شود و به شکل [ræf] در شش ساخت ظاهر می‌گردد فعل [ræft] جزو فعل‌هایی است که پیشوند گویشی [be-] در آغاز آن می‌آید.

در گویش خانیکی «بِ» [be-] بر سر فعل‌های فراوانی به کار می‌رود که در فارسی معیار امروزی چنین کاربردی نداریم، اما در فارسی سده‌های آغازین رواج داشته‌است. در متون کهن از جمله تاریخ بلعمی هم نمونه‌هایی هست که پیشوند نفی بعد از پیشوند «بِ» [be-] قرار می‌گیرد: «هیچ کس را زنده بنگذارند». «بنگفتم که شما بندانید» (به نقل از احمدی گیوی، ۱۳۸۴: ۲۴۲). «و گویند ابویزید از دنیا بیرون نشد تا قرآن حفظ بنکرد» (قشیری، ۱۳۶۱: ۳۸).

نغزگوی (۱۳۸۹: ۸۷) با شواهدی نشان داده‌است که «می» و «بِ»، «در قرون اولیه هجری، مانند امروز گزینشی عمل نمی‌کرده‌اند و به انواع فعل متصل می‌شده‌اند». قابل ذکر است [be-] گاهی مکسور و غالباً مفتوح می‌آید. خانیک در جوار فردوس قرار دارد و «بِ» [be-] در گویش فردوس هم به‌عنوان تکواژ یا جزء پیشین «در آغاز صیغه‌های مختلف» تعداد زیادی از مصدرها به کار می‌رود (یاحقی، ۱۳۹۴: ۱۷).

(4) be-næ-tæ ræf	vær	sera?
رفت-ت-نه ب	به	منزل؟

به منزل نرفتید؟

(5) be	sera- tæ	ju?
ب	ت منزل	رفت

به منزل رفتید؟

درواقع این خصوصیت، یعنی چسبیدن شناسه به سازه‌های دیگری غیر از فعل، بازمانده‌ای از زبان‌های ایرانی کهن است (شریفی، شهلا و رضا زمردیان، ۱۳۸۷: ۲). در فعل‌های گذشته ساده منفی نیز محل شناسه یا واژه‌بست تغییر می‌کند و بعد از پیشوندهای فعلی و پیشوند منفی‌ساز و پیشوند «بِ» [be-] و قبل از بن فعلی قرار می‌گیرد. در گویش کردی مه‌باد نیز شناسه در ماضی ساده منفی افعال متعدی به پیشوند منفی‌ساز می‌چسبد (کلباسی، ۱۳۸۵: ۷۳). در گویش خانیکی از این جهت بین فعل لازم و متعدی تفاوتی نیست.

۲- ۱- ۷- ماضی استمراری از فعل متعدی [dæft-æ:] (داشتن):

معنی	جمع	معنی	مفرد
می‌داشتیم	<u>mæ</u> -dɑf-mæ	می‌داشتم	<u>mæ</u> -dɑft-om
می‌داشتید	<u>mæ</u> -dɑf-tæ	می‌داشتی	<u>mæ</u> -dɑft-et
می‌داشتند	<u>mæ</u> -dɑf-fæ	می‌داشت	<u>mæ</u> -dɑft-ef

مثال از گذشته استمراری مصدر (داشتن) [dæft-æ:]

(6) ou	salha-mæ	jæwz	<u>mæ</u> -dɑf
آن	ایم- سال‌ها	گردو	می‌داشت

آن سال‌ها گردو می‌داشتیم.

در این ماضی نیز اگر جمله فقط از فعل تشکیل شده باشد، شناسه در آخر فعل قرار می‌گیرد، اما اگر فعل با کلمات یا ارکان دیگر جمله همراه شود، جای شناسه تغییر می‌کند و واژه‌بست قبل از فعل، در آخر ساخت دیگری می‌آید. مثال‌های گوناگون و بی‌شمار از فعل‌های متعدی در انواع ماضی از گویش خانیکی می‌توان نقل کرد. طبق تحلیل دبیرمقدم (۱۳۹۲: ۱۵۵-۱۵۸ و ۲۰۵) به نظر می‌رسد این گونه افعال نوعی ساخت کنایی (ارگتیو) داشته باشند.

۲- ۱- ۸- ماضی استمراری منفی از فعل پیشوندی لازم [væx-xæst-æ:] (برخاستن):

(7) vœr-næ-m	mæ-xas	
بر نمی‌خاستم	خاست- می - نه- بر	
(8) vœr-næ-mæ	mæ-xas	
بر نمی‌خاستیم	خاست- می- ایم - نه- بر	

در ساخت‌های ماضی استمراری منفی، واژه‌بست بعد از تکواژ منفی‌ساز و قبل از فعل قرار می‌گیرد. حذف تکواژ دستوری (حرفی) از آخر ستاک، فقط در سه ساخت جمع رخ می‌دهد، در حالی که در گذشته استمراری منفی فعل پیشوندی و لازم، در ساخت‌های مفرد هم تکواژ دستوری (یا حرفی) از آخر ستاک ماضی حذف می‌شود.

شناسه در گویش خانیکی در گذشته استمراری منفی از فعل پیشوندی لازم، همان شناسه‌ها (واژه‌بست‌ها)ی ماضی است که در دیگر فعل‌های ماضی از قبیل منفی و مجهول هم به‌کار می‌رود. در چنین ساختی در فارسی معیار، شناسه در آخر فعل می‌آید، اما در گویش خانیکی بعد از تکواژ منفی‌ساز و قبل از تکواژ استمراری (می) قرار می‌گیرد. به‌عبارت دیگر،

تکواژ [mæ] (می) استمراری قبل از فعل و بعد از واژه‌بست واقع شده‌است. کلباسی (۱۳۸۲: ۸۵، زیرنویس) به کاربرد وند استمراری [mæ] (می) در گویش خانیکی اشاره دارد.

۲- ۱- ۹- گذشته التزامی از مصدر متعدی [xord-æ:] (خوردن):

در گویش خانیکی، طرز ساخت ماضی التزامی متعدی شبیه فارسی معیار است، جز آنکه مثل بسیاری از فعل‌ها در این گویش جزء صرفی [be-] به اول ساخت‌ها افزوده می‌شود و واژه‌بست‌ها هم جابه‌جا می‌شود.

معنی	جمع	معنی	مفرد
خورده باشیم	be-xurdæ-mæ bæʃæ	خورده باشم	be-xurdæ-m bæʃæ
خورده باشید	be-xurdæ-tæ bæʃæ	خورده باشی	be-xurdæ-t bæʃæ
خورده باشند	be-xurdæ-ʃæ bæʃæ	خورده باشد	be-xurdæ-ʃ bæʃæ

در ماضی التزامی شناسه بعد از فعل اصلی و قبل از فعل معین می‌آید. محل قرار گرفتن شناسه در این زمان، در فعل‌های لازم و پیشوندی هم مثل ماضی متعدی است. البته سوم شخص جمع این ماضی کم کاربرد است.

۲- ۱- ۱۰- گذشته التزامی منفی از فعل لازم [ræft-æ:] (رفتن):

نرفته باشند	be-næ-ʃæ ræftæ bæʃæ	نرفته باشد	be-næ-ʃ ræftæ bæʃæ
-------------	---------------------	------------	--------------------

در گذشته التزامی منفی، واژه‌بست‌ها در اول فعل و بعد از پیشوندهای فعلی از جمله پیشوند [bæ-] و تکواژ منفی‌ساز [næ] می‌آید. در گویش خانیکی در آخر بیش‌تر فعل‌ها حروف «بَ» [bæ-] و «خَ» [xæ] و «خُ» [x] که حالت تکیه‌کلام یا در مواقعی مفهوم تردید دارد، می‌آید. با صرف فعل‌های مختلف این نتیجه حاصل شد که وجود یا عدم وجود [bæ-] و «خَ» [xæ] در تغییر محل شناسه تأثیری ندارد، از پرداختن به آن صرف‌نظر شد. در مقاله «ساخت‌های مصدر نادر مایستاً [mæ:ʒstæ:] در گویش خانیکی»، صرف برخی افعال با افزودن «بَ» [bæ] و «خَ» [xæ] به آخر آنها نشان داده شده‌است (نک. اختیاری، ۱۳۹۷: ۲۷۱-۲۷۸).

۲- ۱- ۱۱- ماضی نقلی از مصدر متعدی [bæft-æ:] (بافتن):

معنی	جمع	معنی	مفرد
بافته‌ایم	be-bæftæ-mæ	بافته‌ام	be-bæfte-j-om
بافته‌اید	be-bæftæ-tæ	بافته‌ای	be-bæfte-j-et
بافته‌اند	be-bæftæ-ʃæ	بافته‌است	be-bæfte-j-eʃ

شناسه‌های ماضی نقلی از مصدر متعدی بدون پیشوند، در آخر فعل قرار می‌گیرد. در این نوع ماضی بین فعل و شناسه در سه شخص مفرد، تکواژ میانجی «ی» [j] می‌آید. اگر جمله علاوه بر فعل رکن دیگری داشته باشد، جای شناسه تغییر می‌کند، مثل ماضی منفی.

یک جمله گذشته نقلی متعدی از مصدر [bæft-æ:]:

(9) pærtʃe kiʃi	xobæ-f	be-bæftæ
پارچه کیشی ^(۹)	ش - خوب	ببافته

پارچه کیشی خوبی بافته‌است.

۲- ۱- ۱۲- ماضی نقلی مجهول از مصدر پیشوندی [væɹ dæft-æ:] (برداشتن):

væɹ-dæftæ-f jūdæ	برداشته شده‌است	væɹ-dæftæ-fæ jūdæ	برداشته شده‌اند
------------------	-----------------	-------------------	-----------------

در ماضی نقلی مجهول از فعل پیشوندی، واژه‌بست قبل از فعل معین و در آخر فعل اصلی، یا ماده نقلی قرار می‌گیرد. در فعل مجهول غیرپیشوندی نیز به همین گونه است.

۲- ۱- ۱۳- ماضی نقلی منفی از مصدر «خوردن» [xord-æ:] (خوردن):

(10) be-næ-m xordæ	
خوردن م - نه - ب	نخورده‌ام

شناسه بعد از پیشوند یا حرف گویشی [bæ-] و تکواژ منفی ساز [næ] و قبل از ریشه اصلی فعل می‌آید. شناسه‌ها در گذشته نقلی منفی عبارت‌اند از: «م» [-æm]، «ت» [-æt]، «ش» [-æʃ]، «م» [-mæ]، «ت» [-tæ]، «ش» [-ʃæ]، «ب» [-bæ] + پیشوند منفی ساز «ن» + شناسه‌های گویشی + ماده نقلی فعل مورد نظر.

۲- ۱- ۱۴- ماضی نقلی استمراری مجهول از مصدر [bordæ:] (بردن):

معنی	مفرد	معنی	جمع
می‌برده می‌شده‌ام	mæ-bordæ-m mæ-fūdæ	می‌برده می‌شده‌اند	mæ-bordæ-mæ mæ-fūdæ
می‌برده می‌شده‌ای	mæ-bordæ-t mæ-fūdæ	می‌برده می‌شده‌اند	mæ-bordæ-tæ mæ-fūdæ
می‌برده می‌شده‌است	mæ-bordæ-f mæ-fūdæ	می‌برده می‌شده‌اند	mæ-bordæ-fæ mæ-fūdæ

شناسه بعد از تکواژ استمراری [mæ] و ماده نقلی، و قبل از فعل کمکی می‌آید. سوم شخص جمع این ماضی کم کاربرد است.

۲-۱-۱۵- گذشته نقلی استمراری منفی از مصدر [bæft-æ:] (بافتن):

معنی	جمع		معنی	مفرد
نمی‌بافته‌ایم	be-næ-mæ mæ-bæftæ		نمی‌بافته‌ام	be-næ-m mæ-bæftæ
نمی‌بافته‌اید	be-næ-tæ mæ-bæftæ		نمی‌بافته‌ای	be-næ-t mæ-bæftæ
نمی‌بافته‌اند	be-næ-fæ mæ-bæftæ		نمی‌بافته‌است	be-næ-f mæ-bæftæ

طرز ساخت گذشته نقلی استمراری منفی: پیشوند گویشی [bæ-] + پیشوند منفی‌ساز [næ] + شناسه (واژه‌بست) + تکواژ منفی‌ساز [mæ] + ماده نقلی فعل. در گویش کاخکی نیز چنین است (شریفی، ۱۳۹۰: ۹). در گذشته نقلی استمراری منفی، واژه‌بست بعد از پیشوندهای فعلی و تکواژ [næ] نفی و قبل از فعل می‌آید. البته «واژه‌بست‌ها می‌توانند به گستره متنوعی از میزبان‌ها که متعلق به مقولات مختلف هستند، متصل شوند» (نرگویی، ۱۳۸۹: ۷۷).

در ماضی نقلی استمراری از مصدر متعدی بدون پیشوند، اگر جمله فقط دارای فعل باشد، بدون رکن دیگری، شناسه‌ها در آخر فعل می‌آید. شناسه‌ها در ساخت‌های لازم، متعدی و پیشوندی ماضی نقلی استمراری نیز چنین است.

بهار (۱۳۶۹: ج ۲، ۱۳۷) «آوردن ب بر سر می استمراری برای تأکید» را از ویژگی‌های سبک خراسانی می‌داند. محبوب (۱۳۷۰: ۲۷۰) هم این «ب» را تأکید نامیده‌است و برای درآمدن «ب» «تأکید در آغاز فعل‌های نفی و نهی» نمونه‌هایی برشمرده‌است. این «ب» که از ویژگی‌های سبک خراسانی است و هنوز در گویش خانیکی باقی مانده، در متن‌های کهن، از جمله مقدمه مثنوی/بومنصوری (۱۳۶۲: ۱۷۵-۱۷۴) آمده‌است: «کنارنگ حصار روم بستند نحستین کسی که بدیوار بررفت و با قیصر درآویخت و او را بگرفت و پیش شاه آورد او بود ... هزار مرد نیک بگزید ... بتیری بهری را بکشت و بهری را بخست».

۱۶-۱-۲- ماضی بعید از مصدر متعدی [xord-æ:] (خوردن):

معنی	جمع		معنی	مفرد
خورده بودیم	bu-xordæ-mæ bu		خورده بودم	bu-xordæ-æm bu
خورده بودید	bu-xordæ-tæ bu		خورده بودی	bu-xordæ-æt bu
خورده بودند	bu xordæ-fæ bu		خورده بود	bu-xord-æ-f bu

[bu-] در آغاز فعل، عنصر صرفی گویشی است، اما [bu] در آخر فعل کمکی از مصدر (بودن) است که در آخر ساخت‌های ماضی بعید واقع شده‌است. شناسه اول شخص مفرد در ساخت‌های ماضی بعید متعدی که در فارسی معیار در آخر فعل کمکی «بودن» قرار می‌گیرد،

در گویش خانیکی به صورت واژه‌بست در آخر صفت مفعولی فعل اصلی یا اسم و قبل از فعل می‌آید.

(11) gilās-om	xordæ bu
م - گیلاس	بود خورده

گیلاس خورده بودم

۲- ۱- ۱۷- ماضی بعید منفی از مصدر لازم [bud-æ:] (بودن):

معنی	جمع		معنی	مفرد
نبوده بودیم	næ-mæ budæ bu		نبوده بودم	næ-m budæ bu
نبوده بودید	næ-tæ budæ bu		نبوده بودی	næ-t budæ bu
نبوده بودند	næ-fæ budæ bu		نبوده بود	næ-f budæ bu

در ماضی بعید منفی، شناسه (در این جا واژه‌بست) بعد از پیشوندها از جمله، وند منفی‌ساز و قبل از فعل می‌آید.

۲- ۱- ۱۸- ماضی ابعاد از مصدر متعدی [xond-æ:] (خواندن):

در برخی کتاب‌های دستور، ماضی ابعاد را بعید نقلی هم نامیده‌اند: «ظاهراً از این زمان تنها دو صیغه سوم‌شخص مفرد و جمع کاربرد دارند» (وحیدیان کامیار و عمرانی، ۱۳۸۶: ۴۳). در حالی که در گویش خانیکی هر شش صیغه ماضی ابعاد رایج است، اما کاربرد کمی دارد.

معنی	جمع		معنی	مفرد
خوانده بودیم	vær-xond-æ-mæ budæ		خوانده بودم	vær-xond-æ-m budæ
خوانده بودید	vær-xond-æ-tæ budæ		خوانده بودی	vær-xond-æ-t budæ
خوانده بودند	vær-xond-æ-fæ budæ		خوانده بود	vær-xond-æ-f budæ

یک جمله ماضی ابعاد:

(12) kær-ef	dæftæ budæ
ش - کار	بوده - داشته

کار داشته بوده‌است.

وقتی فعل به‌تنهایی به کار رود، محل شناسه در تمام فعل‌های ماضی ابعاد، جز منفی، در آخر ماده نقلی فعل اصلی، و قبل از فعل کمکی قرار می‌گیرد. مانند: [dæftæ-f budæ] (داشته بوده‌است). اگر غیر از فعل، جزء دیگری در جمله آمده باشد، شناسه آخر جزء دیگر قرار

می‌گیرد. همان‌گونه که واژه‌بست «ش» [ʃ-] بعد از «کار» آمده‌است که ظاهراً قانون واکرناگل است. براساس قانون واکرناگل «واژه‌بست‌ها تمایل دارند جایگاه دوم را در جمله اشغال کنند. جایگاه دوم، عبارت است از جایگاه پس از اولین سازه در جمله» (دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ج ۱، ۲۱۰؛ نیز نک. شقاقی، ۱۳۹۴: ۱۸۰).

۲- ۱- ۱۹- ماضی نقلی ابعده مجهول از مصدر پیشوندی [væ̀r-dæft-æ:] (برداشتن):

(13) væ̀r-dæftæ-fæ̃ fudæ̃ budæ̃	
برداشته شده بوده‌اند.	بوده شده - ند - داشته - بر

در ساخت‌های مختلف ماضی ابعده، جز در شکل منفی که شناسه در آغاز فعل بعد از پیشوند تصریفی «ب» [bæ-] یا هر پیشوندی می‌آید، در بقیه، غالباً شناسه‌ها قبل از فعل کمکی و در آخر ماده نقلی فعل اصلی می‌نشینند.

۲- ۱- ۲۰- ماضی ابعده منفی از مصدر لازم [ræft-æ:] (رفتن):

(14) be-næ-mæ̃ ræftæ̃ budæ̃	
نرفته بوده‌اند.	بوده رفته - ند - نه - ب

در ماضی ابعده منفی جای واژه‌بست مثل ماضی بعید قبل از فعل و بعد از تکوژ منفی است.

۲- ۱- ۲۱- ماضی ابعده استمراری از مصدر پیشوندی، «ورگفتا» [væ̀r-goft-æ:] (گفتن):

معنی	مفرد	معنی	جمع	معنی
می‌گفته بودم	væ̀r-mæ̃-goftæ̃-m budæ̃	می‌گفته بودم	væ̀r-mæ̃-goftæ̃-mæ̃ budæ̃	می‌گفته بودهایم
می‌گفته بودی	væ̀r-mæ̃-goftæ̃-t budæ̃	می‌گفته بودی	væ̀r-mæ̃-goftæ̃-tæ̃ budæ̃	می‌گفته بودهاید
می‌گفته بودم	væ̀r-mæ̃-goftæ̃-fæ̃ budæ̃	می‌گفته بودم	væ̀r-mæ̃-goftæ̃-fæ̃ budæ̃	می‌گفته بودهایم

در این نوع ماضی نیز مکان واژه‌بست متغیر است.

۲- ۱- ۲۲- ماضی ابعده استمراری منفی مصدر پیشوندی از «ورگفتا» [væ̀r-goft-æ:] (گفتن):

(15) væ̀r-næ̃-t mæ̃-goftæ̃ budæ̃?	
نمی‌گفته بودهای؟	بوده گفته - می - ت - نه - بر

واژه‌بست‌ها در ساخت‌های زمان مذکور جابه‌جا می‌شود. «از میان ده‌ها هزار شاهد از متون کهن پارسی، تنها دو شاهد برای این فعل از نظم و نثر پیدا شده‌است». احمدی گیوی (۱۳۸۰: ۴۶۶) به نقل از قریب نوشته‌اند: «برای این ماضی اقسام دیگری نیز هست که جز سیم‌شخص

آن استعمال نشود» (همان‌جا)، اما گویشوران خانیکی جز دوم‌شخص مفرد، - شاید به دلیل خوش‌آوا نبودن - بقیه ساخت‌ها را به کار می‌برند.

۲-۱-۲- گذشته آیندگی (بعید آیندگی)

در این زمان نادر که با فعل کمکی [mæ:jestæ:] (خواستن) صرف می‌شود، شناسه در آخر فعل کمکی قرار می‌گیرد و هم در آخر فعل اصلی دوم، و محل شناسه متغیر است:

(16) mæ:jestæ-tæ bodæ bu vær-gūj-æ	
می‌خواسته بوده بودید بگویند- بر بود بوده - اید - می‌خواسته	

برای اطلاع از ساخت‌های مصدر نادر در گویش خانیکی به اختیاری (۱۳۹۷) مراجعه شود.

۲-۲- شناسه سوم شخص مفرد ماضی در گویش خانیکی

در فارسی معیار «همه ساخت‌های فعل‌ها شناسه می‌گیرند، جز دو ساخت سوم شخص مفرد ماضی ساده، و دوم شخص مفرد فعل امر» (فرشیدورد، ۱۳۸۰: ۱۳۱). یکی از تفاوت‌های عمده شناسه سوم‌شخص مفرد فعل‌های ماضی در گویش خانیکی با فارسی معیار این است که فعل‌های سوم‌شخص مفرد ماضی در فارسی معیار شناسه ندارد، ولی در گویش خانیکی شناسه «ش» [-ʃ] می‌گیرد، مثل: [be-ræfte-ʃ] (رفت). در جمله ذیل شناسه سوم‌شخص مفرد ماضی به شکل واژه‌بست ظاهر شده و میزبان آن «خواب» است:

(17) dæ xove-ʃ bo.	
بود - ش خواب در	در خواب بود.

وجود شناسه سوم‌شخص مفرد در فعل‌های ماضی گویش خانیکی برخلاف نظر محققانی است که گفته‌اند: «شناسه سوم شخص مفرد در زمان گذشته ساده کلیه افعال ایرانی صفر (∅) است» (کلباسی، ۱۳۸۳: ۶۶). در گویش مازندرانی شرقی فعل سوم‌شخص مفرد ماضی شناسه دارد (برجیان، ۱۳۸۳: ۱۶). در گویش‌های متعددی فعل سوم‌شخص مفرد ماضی شناسه «ش» [-ʃ] می‌گیرد، از جمله کاخکی (کلباسی، ۱۳۸۳: ۷۹) و شورابی (نک. سلامی، ۱۳۸۶، دفتر ۴: ۵۹-۶۲؛ گرامی، ۱۳۹۶: ۱۳۲-۱۳۳).

طبق نوشته احمدی‌گیوی (۱۳۸۴: ۹۲) «سوم‌شخص مفرد ماضی ساده شناسه نمی‌گیرد؛ اما اخیراً در لهجه تهرانی‌ها گاهی بر این ساخت، شناسه -د را می‌افزایند و می‌گویند: حسین زدَدش (زد او را) و گاهی دال را به تاء بدل می‌کنند و می‌گویند: حسین زدَدتش». این «ش»

[f-] که در گویش تهرانی در آخر مفعول قرار می‌گیرد، با «ش» [ʃ-] سوم‌شخص مفرد ماضی در گویش خانیکی تفاوت دارد. مردم خانیک وقتی بخواهند بگویند: «انگور را خوردم»، می‌گویند: [ængur-om bu-xa] (انگور را خوردم): در این جمله که فعل آن ماضی متعدی است، انگور حالت کنایی (ارگتیو) دارد؛ مُ واژه‌بست یا ضمیر ارگتیو است؛ -bu پیش‌واژک، و xa (خورد) ستاک ماضی از مصدر خوردن است.

در متون کهن زبان فارسی دری نیز «گاهی شین اضافی یا مفعولی را بدون احتیاج در نقش فاعلی به فعل الحاق می‌نمودند: کیخسرو بعد از آن در گاه ایزد گرفتش و از پادشاهی دست برداشت؛ ... از مجمل‌التواریخ: پیغامبر را هدیه‌ها فرستادش با پسر خویش ... فردوسی هم این شین زاید را مکرر آورده‌است، چنانکه گوید:

گرفتش فش و یال اسب سیاه ز خون لعل شد خاک آوردگاه»
(بهار، ۱۳۶۹، ج ۱: ۴۰۵).

۲-۳- مضارع

مضارع فعلی است که معمولاً «بر زمان حال یا آینده دلالت کند» (انوری، احمدی‌گیوی، ۱۳۶۷: ۵۹).

۲-۳-۱- مضارع اخباری از مصدر متعدی [bord-æ:] (بردن):

مفرد	معنی	جمع	معنی
mæ-bær-om	می‌برم	mæ-bær-em	می‌بریم
mæ-bær-i	می‌بری	mæ-bær-æ	می‌برید
mæ-bær-æd	می‌برد	mæ-bær-æn	می‌برند

شناسه‌ها در مضارع اخباری گویش خانیکی عبارت‌اند از: «م [om-]، ی [-i]، د [-æd]، م [em-]، ا [-æ]، ن [-æn]». هم‌چنین است در مورد چند ساخت از مصدر مفروض «آه» [áh] [áhæn] (هستن یا بودن) (نک. اختیاری، ۱۳۹۱: ۳۴-۳۷). برخی ساخت‌های مصدر æh «چون به عنوان فعل اسنادی در معنای «هستن» و «بودن» به کار می‌رود»، از فعل‌های پربسامد گویش محسوب می‌شود (اختیاری، ۱۳۹۱: ۲۹).

۲-۳-۲- مضارع اخباری از مصدر پیشوندی [vær-goft-æ:] (ورگفتن / گفتن):

مفرد	معنی	جمع	معنی
vær-mæ-g-om	می‌گویم	vær-mæ-g-em	می‌گوییم
vær-mæ-g-i	می‌گوی	vær-mæ-g-æ	می‌گویید
vær-mæ-g-æd	می‌گوید	vær-mæ-g-æn	می‌گویند

در ساخت‌های لازم، متعددی و پیشوندی مضارع اخباری، شناسه در آخر فعل می‌آید. در گویش خانیکی مثل فارسی سده‌های نخستین، فعل‌های پیشوندی رواج دارد.

۲- ۳- ۳- مضارع اخباری از مصدر لازم [ɔumæd-æ:] (آمدن):

معنی	جمع		معنی	مفرد
می آییم	m-yæy-em		می آیم	m-yæy-om/ m-yæ-m
می آید	m-yæy-æ/ m-yæ-æ		می آیی	m-yæy-i/ m-yæ-iy
می آیند	m-yæy-æn/ m-yæ-æn		می آید	m-yæy-d/ m-yæ-d

بدان دلیل که ستاک‌های برخی فعل‌های مضارع در گویش خانیکی متعدد است (نک. اختیاری، ۱۳۹۷: ۲۸۰-۲۸۱)، صرف برخی فعل‌های مضارع هم گاه با اندکی تفاوت آوایی به چند شکل رایج است. از جمله ساخت‌های مضارع اخباری از مصدر (آمدن) چنان‌که صرف شد. در صیغه اول شخص جمع مضارع اخباری، دو گونه ساخت شنیده نشد و فقط یک نوع رایج است. در بقیه اشخاص دو ساخت کاربرد دارد.

۲- ۳- ۴- مضارع اخباری منفی از مصدر متعددی [tævond-æ:] (تاباندن / تافتن):

معنی	جمع		معنی	مفرد
نمی‌تاوانیم	be-næ:-tævoun-em		نمی‌تاوانم	be-næ:-tævoun-om
نمی‌تاوانید	be-næ:-tævoun-æ		نمی‌تاوانی	be-næ:-tævoun-i
نمی‌تاوانند	be-næ:-tævoun-æ		نمی‌تاواند	be-næ:-tævoun-æd

محل شناسه در مضارع‌ها تغییر نکرده‌است. ساخت‌های مختلف مضارع وقتی در قالب جمله هم استفاده شود، باز جای شناسه تغییر نمی‌کند. به همین دلیل از آوردن جمله صرف نظر شد.

۲- ۳- ۵- مضارع اخباری از مصدر [mæ:jest-æ:] (مایستن / خواستن):

این مصدر که ساخت‌های مختلف آن حدود چند صد فعل دارد (اختیاری، ۱۳۹۷: ۲۶۸)، مصدری است نادر و پرکاربرد در جنوب خراسان و به‌ویژه در خانیک، که به دو صورت فعل کمکی و فعل اصلی رواج دارد. نمونه‌ای از تکواژهای فعل مضارع اخباری از مصدر [mæ:jest-æ:] در معنی فعل اصلی و نه فعل کمکی:

(18) ængur-om mæ:	
انگور می‌خواهم.	خواه م انگور

ساخت‌های مصدر [mæ:jest-æ:] خاص و منحصر به فرد است (نک. اختیاری، ۱۳۹۷).

۲-۳-۶- مضارع التزامی از مصدر متعدی [xand-æ:] (خواندن):

(19) bæ̃s	vær-xun+i	kə	gæbul f-i
بایستی	خوانی بر	که	شوی قبول

بایستی بخوانی که قبول بشوی.

شناسه‌ها در انواع مضارع از لازم و متعدی و منفی، در آخر فعل قرار می‌گیرد. در افعال آینده نیز چنین است. «مضارع از دیرباز در زبان فارسی دو گونه بوده‌است: اخباری، التزامی، اما در سده اخیر به تأثر از ترجمه نوشته‌های غربیان، نوع دیگری بر انواع دوگانه مضارع افزوده‌اند که مضارع ملموس یا مستمر نامیده می‌شود» (احمدی گیوی، ۱۳۸۴: ۱۷۲). البته گویشوران اصیل روستای خانیک مضارع ملموس را به کار نمی‌برند.

۲-۴- آینده

فعل آینده یا «مستقبل از بُن ماضی فعل اصلی با مضارع ساده فعل «خواستن» ساخته می‌شود و فعل معین در آغاز ساخت قرار می‌گیرد» (خانلری، ۱۳۶۷: ۶۳). در گویش خانیکی ساختمان فعل آینده مثل فارسی معیار است.

۲-۴-۱- آینده ساده از فعل متعدی «وچندا» [væ-tʃend-æ:] (چیدن):

مفرد	معنی	جمع	معنی
va-x-om tʃen	خواهم چید	va-x-æm tʃen	خواهیم چید
va-x-æy tʃen	خواهی چید	va-x-æ tʃen	خواهید چید
va-x-æd tʃen	خواهد چید	va-x-æn tʃen	خواهند چید

در ساخت‌های آینده شناسه‌ها همچون فارسی معیار در آخر فعل قرار می‌گیرد. در گویش خانیکی شناسه دوم‌شخص جمع فعل‌های مضارع و آینده به صورت «ک» [-æ] (فتحه) ظاهر می‌شود و در فارسی معیار «ید» و در فارسی تاجیکی «د» است (کلباسی، ۱۳۸۳: ۱۵۹).

۲-۵- تغییر جایگاه شناسه (واژه‌بست)

بیکر^۱ (2008: 249) زبان فارسی را جزو زبان‌های فاعلی-مفعولی برشمرده و بر آن است که در زبان فارسی فعل چه کمکی و چه اصلی با فاعل مطابقت دارد. گویش خانیک گونه‌ای فارسی است. «شناسه فعلی وندی است که در فارسی معیار و لهجه‌های آن و نیز در گویش‌های غیرارگتیو، در زمان حال و گذشته، معمولاً در پایان ستاک فعلی قرار می‌گیرد و تنها نقش

1. Baker

فاعلی دارد» (کلباسی، ۱۳۸۱: ۷۸)، اما گویش خانیکی حالت ارگتیو ناقص دارد. چنانکه در فعل [mæ:jestæ-t bæfæ]: «می‌خواسته باشی» واژه‌بست دوم‌شخص مفرد [-t] برخلاف فارسی معیار در آخر صفت مفعولی فعل اصلی [mæ:st-æ:] آمده، نه در آخر فعل کمکی [bæf-æ]: «باشد» (اختیاری، ب ۱۳۹۴: ۳۷). قرار گرفتن شناسه (واژه‌بست) در پایان کلماتی غیر از فعل، بازمانده زبان‌های کهن ایران است. در گویش اردستانی هم جابه‌جایی شناسه در صرف فعل‌های ماضی متعددی گزارش شده است (مطلبی و برنده، ۱۳۹۶: ۱۷۸). مثال‌هایی از آمدن شناسه در آخر سازه‌های دیگر جمله:

(20) qælæt- om ke	
غلط کردم.	کرد مُ غلط

واژه‌بست در آخر بخش اسمی فعل مرکب «غلط‌کردن» آمده است. معمولاً در برخی ساخت‌های ماضی «واژه‌بست‌ها ... به اولین واژه‌بندی که به لحاظ نحوی سازه آن هستند، فارغ از مقوله نحوی آن واژه می‌پیوندند»، یعنی قانون واکرناگل (دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ج ۱، ۲۱۰).

مفرد	معنی	جمع	معنی
a:w- om xa:	آب خوردم	a:w- mæ xa:	آب خوردیم
a:v- et xa:	آب خوردی	a:v- tæ xa:	آب خوردید
a:v- ef xa:	آب خورد	a:v- fæ xa:	آب خوردند

در جمله [bær-e tʃaf ras kerd-æ mu ræ-f mæ:]: «برای درست کردن نهار، من را می‌خواهد» (اختیاری، ۱۳۹۷: ۲۸۳)، شناسه سوم‌شخص مفرد [-f]، به جای اینکه در آخر فعل به صورت [-f] [mæde-] «می‌خواهد» بیاید، بعد از نشانه مفعولی [ra] آمده است.

در جمله [æz mun ʃumaha tu r-æm mæ:]: «از بین شماها تو را دوست دارم»، شناسه اول‌شخص مفرد [-om]، به جای اینکه در آخر فعل به صورت [-om] [mæ:d-om]: «می‌خواهم» بیاید، به دنبال نشانه مفعولی [ra] آمده است.

در جمله [vær kudzæ-f beræf?]: «به کجا رفت؟»، واژه‌بست [-f] در آخر قید زمان [kudzæ] واقع شده است.

در جمله [hæmiʃæ-t gændom mæ-kef]: «همیشه گندم می‌کاشتی»، واژه‌بست [-t] بعد از قید زمان [hæmiʃæ] آمده است.

جابه‌جایی شناسه به چگونگی فعل ماضی از نظر مثبت و منفی یا پیشوندی بودن و همچنین از این جهت که جمله از ارکانی غیر از فعل تشکیل شده باشد، بستگی دارد.

۲-۶- نهی

نهی یا امر منفی (احمدی گیوی، ۱۳۸۴: ۲۱۴) در گویش خانیکی با «نَ» [næ-] و «مَ» [mæ-] ساخته می‌شود. «مَ» ساختی کهن‌تر در زبان فارسی است. مثال‌هایی از فعل‌های نهی با پیشوند «مَ» [mæ:-r-æ]؛ «ترو»؛ [mæ:-ræv-æ]؛ «تروید»؛ [væ:r-mæ:-gærd]؛ «برنگرد»؛ [væ:r-mæ:-gærd-æ]؛ «برنگردید». در قصص قرآن آمده‌است: «رسول صلی علیه و سلم ... گفت شما آن مرکز نگاه دارید، اگر دست ما را بود و اگر بر ما بود بازمگردید، تا من شما را باز نخوانم باز می‌آیید» (سورآبادی، ۱۳۶۵: ۲۸). نیز [mæ-gerejæ]؛ «گریه نکن»؛ فعل نهی دوم‌شخص مفرد است. دوم‌شخص جمع آن به صورت [mæ-gerej-æ bæ]؛ «گریه نکنید» آمده‌است. «بَ» [bæ] یا «وُ» [væ] که در پایان فعل آمده، حالتی تأکیدی دارد، برای ساخت امر و نهی به‌کار می‌رود. [be-næ-ft-i]؛ «نیوفتی/نیفتی»، با پیشوند تصریفی [be-] همراه است. فعل‌های نهی در گویش خانیکی ساخت‌های متعددی دارد، غالباً حذف حرف آخر بن فعل، نشان شناسه فعل نهی دوم‌شخص مفرد است و دوم‌شخص جمع غالباً با فتحه‌ای که حرف آخر فعل می‌گیرد، نمایان می‌شود.

۲-۷- امر

فعل امر مثل فارسی معیار برای دوم‌شخص مفرد و دوم‌شخص جمع ساخته می‌شود. شناسه در دوم‌شخص مفرد امر گویش خانیکی ساخت یکسانی ندارد و غالباً با حذف حرف یا حروف آخر فعل نموده می‌شود. فعل امر دوم‌شخص جمع معمولاً با تغییراتی در آخر بن فعلی و اضافه شدن فتحه [æ] به آخر فعل به‌دست می‌آید. طرز ساخت دوم‌شخص جمع فعل امر در گویش خانیکی غالباً بدین صورت است: «ب+ ستاک مضارع گویشی فعل + فتحه [æ]».

۲-۷-۱- امر از مصدر فعل‌های لازم:

فعل لازم	مفرد	معنی	جمع	معنی
نشستن:	benʃi	بنشین	benʃin-æ	بنشینید
رفتن:	beræ	برو	beræv-æ	بروید
آمدن:	beyæ	بیا	beyuy-æ	بیایید

فعل امر مفرد در گویش خانیکی از مصدر «آمدن» شبیه فارسی معیار است. آخر بیش‌تر فعل‌های امر با صدای فتحه [æ-] همراه است.

معنی	جمع	معنی	مفرد	فعل متعدی
بخورید	boxor-æ	بخور	boxu	خوردن
ببرید	bebær-æ	ببر	bebær	بردن
بگیرید	beger-æ	بگیر	bege	گرفتن

در امر گویشی فعل‌های (خوردن) و (بردن) یک حرف از آخر فعل امر مفرد حذف شده‌است و در جمع دو حرف. در فعل (گرفتن) در مفرد یک حرف حذف شده و حرف ماقبل آخر «ی» [z] به کسره تبدیل شده‌است.

معنی	جمع	معنی	مفرد	فعل پیشوندی
بردارید	vær-dær-æ	بردار	vær-dær	برداشتن
برخیزید	vær-xez-æ	برخیز	vær-xez	برخاستن
بگویید	vær-gouy-æ	بگو	vær-gou	گفتن (ورگفتا)

در این گویش به دلیل تنوع تغییرات آخر فعل‌های متعدی هنگام تلفظ فعل امر آن‌ها، با قاطعیت نمی‌توان ساخت و شناسه خاصی برای افعال امر در نظر گرفت.

۳- نتیجه‌گیری

این پژوهش از طریق گفت‌وگو با گویشوران غالباً کهن‌سال روستای خانیک گناباد و پرکردن پرسش‌نامه انجام شده‌است و پس از صرف فعل‌ها، شناسه‌های فعلی در زمان‌های گوناگون و با فعل‌های مختلف لازم، متعدی، معلوم، مجهول، پیشوندی و منفی استخراج و بررسی شد. فعل‌های مصدر پرکاربرد «مایستا» به دلیل آنکه در مقاله‌ای دیگر تشریح شده‌است، در این مقاله نیامد. جستار پیش رو دربردارنده نکات مهم و جدیدی است، از جمله وجود دو نوع شناسه متفاوت در ماضی و مضارع در گویش خانیکی که فقط اول شخص مفرد در هر دو مشترک است. شناسه‌های ماضی عبارت‌اند از: ۱. مُم [-om]، ۲. یت [-et]، ۳. یش [-e]، ۴. مَم [-mæ]، ۵. یت [-tæ]، ۶. شش [-fæ].

حرکت حرف ماقبل شناسه فعلی در ساخت‌های ماضی، غیر از ماضی منفی و مجهول، در اول شخص مفرد به صورت ضمه و در دو ساخت دیگر مفرد، به صورت کسره می‌آید و در سه ساخت جمع، حرکت ماقبل شناسه به صورت سکون ظاهر می‌شود، در حالی که در فعل‌های منفی و مجهول ماضی در شش ساخت، فتحه دارد. در صورت جابه‌جا شدن شناسه (در این نوع کاربرد واژه‌بست) از آخر فعل ماضی، حرکت قبل از حرف آخر فعل هم متغیر خواهد بود.

در بیش‌تر زمان‌ها و ساخت‌های مختلف افعال، آخر برخی ساخت‌ها سایش پیدا می‌کند و از آخر ستاک ماضی و مضارع، قبل از شناسه، حرف یا حروفی حذف می‌گردد. شناسه‌های فعل‌های مضارع و آینده چنین است: ۱. مُم [-um]، ۲. سی [-i]، ۳. دَ [-æd] / تَ [-æt]، ۴. مِ [-em]، ۵. - [-æ]، ۶. نَ [-æn].

در فعل‌های مضارع با اینکه شناسه‌ها با فارسی معیار تفاوت دارد، اما محل شناسه مانند فارسی معیار است. شناسه در دو ساخت دوم‌شخص مفرد و جمع فعل امر در گویش خانیکی غالباً با حذف حرف یا حروف آخر فعل نمایان می‌شود.

نکته دیگر جابجایی جایگاه شناسه‌ها در فعل‌هاست. محل شناسه یا واژه‌بست در گویش خانیکی در بیش‌تر ماضی‌ها متغیر است. گاه در آغاز فعل و گاه بعد از پیشوند فعلی یا پیشوند نفی، و زمانی قبل از فعل کمکی، و گاهی نیز در انتهای رکنی از اجزای جمله قرار می‌گیرد. به تعبیری شناسه‌ها یا واژه‌بست‌ها در اغلب ماضی‌ها حالت شبه‌کنایی یا ارگتیو ناقص دارد. غالباً واژه‌بست‌ها در آخر سازه‌های دیگری غیر از فعل، از قبیل اسم، حرف و قید و پیشوند می‌آید. گاه نیز شناسه به جای قرار گرفتن در آخر فعل کمکی، به پایان صفت مفعولی فعل افزوده می‌شود. واژه‌بست‌ها تمایل دارند در جمله در آخر اولین کلمه بنشینند.

تفاوت عمده‌ای که گویش خانیکی با فارسی معیار دارد - البته در فارسی کهن و در برخی گویش‌ها این ویژگی دیده می‌شود - سوم‌شخص مفرد تمام زمان‌های گذشته، چه لازم و چه متعدی و چه پیشوندی، همیشه شناسه دارد و شناسه «ش» [-ʃ] می‌گیرد با اینکه ماضی نقلی هم مثل دیگر ماضی‌ها در این گویش رواج دارد.

پی‌نوشت

۱. این مقاله مستخرج از طرح پژوهشی شماره ۲ با کد ۲۴۲۷۵ و عنوان «توصیف شناسه در گویش خانیک» است که در دانشگاه فردوسی مشهد اجرا شده‌است. بدین وسیله از معاونت محترم پژوهشی دانشگاه تشکر می‌شود. از همکاران محترم گروه زبان‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد، خانم دکتر اعظم استاجی و خانم دکتر شهلا شریفی به خاطر رهنمودهای مفیدشان سپاس گزارم. نیز از همکاری خانم دکتر الهام میزبان، دانش‌آموخته دکتری زبان‌شناسی دانشگاه فردوسی متشکرم.

۲. روستای تاریخی و بیلاقی خانیک از حومه بخش کاخک شهرستان گناباد، در جنوب خراسان رضوی و در همسایگی روستاهای شمالی شهر فردوس، به دلیل صعب‌العبور بودن و عدم پذیرش دیگر گویش‌ها و فرهنگ‌ها، به اذعان بسیاری از محققان از دست‌نخورده‌ترین گویش‌های ایران است. در سفری علمی در بهار ۱۳۹۷ در معیت دکتر دبیرمقدم، به مناطقی از فردوس در همجواری خانیک گناباد، ایشان بر این باور بودند که گویش خانیکی گویش مهم و منحصربه‌فردی است. هم ایشان در سخنرانی ۷ آبان ۱۴۰۳، در فرهنگستان زبان فارسی فرمودند که گویش‌هایی نظیر فردوس و خانیک و بیرجند «شکلی است به مراتب کهن‌تر از قدیمی‌ترین متن‌های فارسی دری».

۳. کاخک مرکز بخش کاخک از شهرستان گناباد است که در جنوب خراسان رضوی، در حدود سیصد کیلومتری مشهد واقع شده‌است. خانیک از روستاهای بخش کاخک است و در حدود ده کیلومتری آن قرار دارد. دادوستد مردم خانیک از قدیم با کاخک بوده‌است.

۴. شوراب در ۷۰ کیلومتری جنوب شیراز واقع است و شامل تعدادی روستای کوچک از جمله شوراب دهنو، شکر، دَهدا و ... (سلامی، ۱۳۸۶، دفتر ۴: ۳۴).

۵. نشانه‌های آوانگاری به کار رفته در متن عبارت‌اند از: æ = َ؛ e = ِ؛ a = َ؛ u = او بلند؛ U = او کوتاه؛ i = ای؛ b = ب؛ p = پ؛ t = ت / ط؛ dʒ = چ؛ [ʃ] = چ؛ h = ح / ه؛ x = خ؛ d = د؛ z = ذ / ز / ض / ظ؛ s = س / ص؛ [ʃ] = ش؛ q = غ / ق؛ k = ک؛ g = گ؛ l = ل؛ m = م؛ n = ن؛ v = و؛ a = ا؛ j = ی؛ اُ = الف کوتاه؛ / = آنچه در دو طرف آمده، یکسان است؛ Ø: نشان شناسه تهی است. - بین اجزای یک کلمه. گاهی زیر تکواژ استمراری [mæ] خط کشیده شد، برای نمایان شدن و تمایز آن از واژه‌بست. در آوانگاری شناسه‌ها و واژه‌بست‌ها پررنگ شده‌اند.

۶. نام برخی گویشوران که بیش‌تر با آن‌ها گفت‌وگو شده‌است: ۱. مرحوم بمانه اختیاری، سواد قرآنی، بیش از نود سال؛ ۲. مرحوم معصومه نقوی، سواد قرآنی؛ ۳. مرحوم محمد ناطقی؛ ۴. فاطمه نقوی؛ ۵. حسن نقوی؛ ۶. مرحوم محمد اختیاری، فوق لیسانس (سن همگی بالای هشتاد سال).

۷. گویشوران اصیل در دوم‌شخص مفرد شناسه را غالباً به شکل «ت» [-t] تلفظ می‌کنند و به‌ندرت به‌صورت [-d].

۸. برای تعریف ارگنیو یا کُنایی نک. شقاقی، ۱۳۹۴: ۱۳۸ و دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ج ۱، ۴۹.

۹. پارچه کیشی صفت نسبی است. از ویژگی‌های گویش خانیکی این است که بین صفت و موصوف و مضاف و مضاف‌الیه کسره نمی‌آید.

منابع

- ابوالقاسمی محسن. *راهنمای زبان‌های ایرانی باستان*، تهران: سمت، ۱۳۷۶.
- اتحادی حسین. اهمیت لغات و ترکیبات گویش سیستانی در متون ادب فارسی، *زبان فارسی و گویش‌های ایرانی*، ۱۴۰۲؛ ۲(۱۶): ۱۲۵-۱۴۱.
- احمدی گیوی حسن. *دستور تاریخی فعل*، تهران: قطره، ۱۳۸۰.
- احمدی گیوی حسن. *دستور زبان فارسی فعل*، تهران: قطره، ۱۳۸۴.
- اختیاری زهرا. ساخت‌های مصدر نادر «مأیستأ» [mæ:ɟstæ:] در گویش خانیکی، *جستارهای زبانی*، ۱۳۹۷؛ ۶(۴۸): ۲۶۷-۲۹۵.
- اختیاری زهرا. بعید آیندگی و چند زمان نادر در گویش خانیکی، *زبان‌شناسی و گویش‌های خراسان*، ۱۳۹۴؛ ۲(۱۳): ۲۹-۴۷.
- اختیاری زهرا، پژوهشی در زبان و فرهنگ مردم خانیک، مشهد: محقق، ۱۳۹۴ الف.
- اختیاری زهرا. توصیف مصدر آه /æ:h/ در گویش خانیک و مقایسه با چند گویش دیگر، *زبان‌شناسی و گویش‌های خراسان*، ۱۳۹۱؛ ۱(۶): ۲۹-۵۰.
- اختیاری زهرا. واکاوی چند واژه از تاریخ بیهقی. *زبان و ادب فارسی*، نشریه دانشکده ادبیات دانشگاه تبریز، ۱۳۸۸؛ ۲۰۹: ۱-۱۹.
- باقری مه‌ری. *تاریخ زبان فارسی*، تهران: قطره، ۱۳۸۸.
- بدخشان ابراهیم، کریمی یادگار و رنجبر رزیتا. حالت‌نمایی در کردی سورانی (بان‌های و سندن‌جی)، *زبان‌شناسی و گویش‌های خراسان*، ۱۳۹۳؛ ۲(۱۱): ۱-۲۸.
- برجیان حبیب. شناسه‌های فعل در مازندرانی شرقی، *گویش‌شناسی (نامه فرهنگستان)*، ۱۳۸۳؛ ۱(۳): ۱۹-۱۳.
- بهار محمدتقی. *سیک‌شناسی*، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۹.
- ثباتی الهام. تجزیه و تحلیل کشش جبرانی واکه در گونه‌های کردی ایلامی با تکیه بر تحلیل مورایی، *علم زبان*، ۱۳۹۷؛ ۵(۷): ۸۹-۱۰۷.
- حق‌بین فریده. بررسی میزان متجانس بودن نظام تصریفی زبان فارسی برمبنای نظریه صرف طبیعی، *جستارهای زبانی*، ۱۳۹۴؛ ۶(۶): ۱۰۵-۱۲۲.
- خانلری ناتل پرویز. *دستور تاریخی زبان فارسی*، به‌کوشش عفت مستشارنیا، تهران: توس، ۱۳۷۲.
- دبیرمقدم محمد. *رده‌شناسی زبان‌های ایرانی*، تهران: سمت، ۱۳۹۲.
- راسخ مهند محمد. پی‌بست‌های ضمیری فارسی، *پژوهش علوم انسانی دانشگاه بوعلی*، ۱۳۸۵؛ ۱۱(۱۲): ۹-۳۸.
- راسخ مهند محمد. *گفتارهایی در نحو*، تهران: مرکز، ۱۳۸۸.
- زمردیان رضا. *راهنمای گردآوری و توصیف گویش‌ها*، مشهد: دانشگاه فردوسی، ۱۳۷۹.

- سلامی عبدالنبی. گنجینه گویش‌شناسی فارس، تهران: نشر آثار، ۱۳۸۶.
- سورآبادی ابوبکر عتیق نیشابوری. قصص قرآن، به‌اهتمام یحیی مهدوی، تهران: خوارزمی، ۱۳۶۵.
- شریفی شهلا. بررسی برخی نکات ساخت‌واژی در مورد واژه‌بست‌های ضمیری در گویش کاخک، *زبان‌شناسی و گویش‌های خراسان*، ۱۳۹۰؛ ۲(۵): ۱-۱۵.
- شریفی شهلا، زمردیان رضا. نظام مطابقه در گویش کاخکی، *گویش‌شناسی*، ۱۳۸۹؛ ۱(۵): ۱-۱۸.
- شقاقی ویدا. فرهنگ توصیفی صرف، تهران: علمی، ۱۳۹۴.
- فرشیدورد خسرو. دستور مفصل امروز بر پایه زبان‌شناسی جدید، تهران: سخن، ۱۳۸۸.
- قشیری ابوالقاسم. ترجمه رساله قشیریه، تصحیح بدیع‌الزمان فروزانفر، تهران: علمی فرهنگی، ۱۳۶۱.
- کلباسی ایران. گویش کلیمیان اصفهان، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۳.
- کلباسی ایران. تفاوت‌های وجوه فعلی در فارسی تاجیکی و فارسی ایران. نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز، ۱۳۷۴؛ ۱۵۳ و ۱۵۴: ۱۵۵-۱۷۰.
- کلباسی ایران. نقش و جای شناسه فعلی و ضمیر پیوسته در گویش‌های ایرانی. *زبان‌شناسی*، ۱۳۸۱؛ ۱(۱): ۷۷-۱۰۲.
- کلباسی ایران. نشانه استمرار در لهجه‌ها و گویش‌های ایرانی، *گویش‌شناسی*، ۱۳۸۲؛ ۱(۱): ۷۶-۹۸.
- کلباسی ایران. گذشته نقلی در لهجه‌ها و گویش‌های ایرانی، *گویش‌شناسی*، ۱۳۸۳؛ ۱(۲): ۶۶-۸۹.
- کلباسی ایران. گویش کردی مهاباد، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۵.
- گرامی شهرام. نظام مطابقه در گویش شورابی، *زبان‌شناسی گویش‌های ایرانی*، ۱۳۹۶؛ ۲(۱): ۱۲۴-۱۴۸.
- مقدمه قدیم شاهنامه. تصحیح محمد قزوینی، هنر و فردوسی، تهران: دنیای کتاب، ۱۳۶۲؛ ۱۵۱-۱۷۶.
- مطلبی محمد، برنده سحر. صرف فعل در گویش اردستانی، *زبان‌شناسی گویش‌های ایرانی*، ۱۳۹۶؛ ۱(۲): ۱۴۹-۱۷۹.
- محبوب محمدجعفر. سبک خراسانی در شعر فارسی، تهران: فردوسی، ۱۳۷۰.
- منشی‌زاده مجتبی، ناصح محمدامین، نگاهی رده‌شناختی به نحو زبان فارسی میانه پهلوی، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه باهنر کرمان، ۱۳۸۶؛ ۲۲(۱۹): ۲۳۵-۲۵۷.
- منوچهری دامغانی. دیوان، به‌اهتمام سیدمحمد دبیرسیاقی، تهران: زوار، ۱۳۷۰.
- وحیدیان کامیار تقی، غلامرضا عمرانی. دستور زبان فارسی (۱)، تهران: سمت، ۱۳۸۶.
- نغزگوی کهن مهرداد. از واژه‌بست تا وند تصریفی: بررسی تحول تاریخی بعضی واژه‌بست‌های فارسی جدید، دستور (ویژنامه فرهنگستان)، ۱۳۸۹؛ ۶: ۷۷-۹۹.
- یاحقی محمدجعفر. واژه‌نامه گویش تون (فردوس)، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۹۶.
- Baker, M. C. *The Syntax of Agreement and Concord*. Cambridge: Cambridge University Press. 2008.

Comrie, B. "Ergativity", In Lehmann, Winfred P. (ed.), *Syntactic Typology: Studies in the Phenomenology of Language*. Austin: University of Texas Press. 1978. pp. 329-394.

روش استناد به این مقاله:

اختیاری زهرا. اختلاف شناسه‌های ماضی و مضارع در گویش خانیک و تفاوت شکل و جای آن با فارسی معیار. *زبان فارسی و گویش‌های ایرانی*، ۱۴۰۴؛ ۱۹(۱): ۱۰۵-۱۳۰. DOI:10.22124/plid.2025.29857.1712

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani (Persian Language and Iranian Dialects)*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

